

Varga A. József ny. ezredes:

A PROTESTÁNS TÁBORI PÜSPÖKSÉG TÖRTÉNETE A MEGALAKULÁSÁTÓL AZ 1951-ES MEGSZŪNÉSÉIG (2.)^{1, 2}

DOI: [10.35926/HSZ.2023.4.7](https://doi.org/10.35926/HSZ.2023.4.7)

ÖSSZEFOGLALÓ: 2023-ban emlékezünk meg a Protestáns Tábori Püspökség megalakulásának 100. évfordulójáról. A protestáns tábori lelkészek már az 1848–49-es szabadságharcban is kitűntek szolgálattal. Igazán az első világháború pokla mutatta meg, mekkora szükség van rájuk, de a két háború közötti időszakban, majd a második világháborúban, a fogolytáborok világában is helyt álltak. Az 1950-es évek elején szándékosan elsorvasztott szolgálatot a rendszerváltás után, 1994-ben szervezték újjá. A szerző háromrészes tanulmányában a Protestáns Tábori Püspökség történetét mutatja be a szolgálat megalakulásától 1951-es megszűnéséig.

KULCSSZAVAK: protestáns, tábori püspökség, 100 éves évforduló, Soltész Elemér

A SZERZŐRŐL:

Dr. Varga A. József ny. ezredes (PhD), hadtörténész (ORCID: 0000-0001-5774-6573)

A M. KIR. HONVÉDSÉG PROTESTÁNS TÁBORI PÜSPÖKSÉGE A NEMZETKÖZI KATONAI ELLENŐRZÉS IDŐSZAKÁBAN

Amikor Soltész Elemér, az új püspök a hivatalát elfoglalta, a püspökség formailag már a m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium II. B. osztályaként működött. Az 1922-ben kiadott dokumentumban megfogalmazott elveket pontosította az 1923-ban kiadott *Ideiglenes Szervi Határozvány a Protestáns Tábori Püspökség Számára*, amely a katolikus tábori püspökhöz hasonló jogköröket fogalmazott meg. Ezek szerint – többek között – a protestáns tábori püspök is a honvédelmi miniszter egyetértése (utasítása) alapján ellenőrzi szemleútjai során, hogy „a m. kir. Honvédség szolgálatában álló reformátusok ág. hitv. evangélikusok és unitáriusok vallási szükségletei minden tekintetben kellőképpen kielégítettnek-e”. Soltész Elemér a protestáns tábori lelkészet szükségességéről a következőket vallotta: A tábori lelkészi szervezet nem öncélú alakulás, hanem az egyetlen lehetőség a katonák pásztori gondozására, és a katonákat a polgári gyülekezetek adják „kölcsonbe”, ugyanis a katonák a polgári gyülekezetekből érkeznek, egy ideig katonai szolgálatban állnak, majd visszatérnek

¹ A háromrészes írás a szerző – az Evangélium a katonák között. 100 éves a Protestáns Tábori Püspökség című kötetben megjelent – tanulmányának szerkesztett változata. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2023, 40–85. A tanulmány illusztrációi a kötetből valók.

² A tanulmány idézetei a szerző korábban megjelent munkáiból valók: Varga A. József: Soltész Elemér protestáns tábori püspök: dokumentumok és visszaemlékezések dr. Soltész Elemér altábornagy, protestáns tábori püspök életéről és munkásságáról. Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 2000.; Varga A. József, Katonák – lelkészek – Tábori lelkészek. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2010.

1. kép Soltész Elemér protestáns tábori püspök szemleúton lovas kocsival

az őket elbocsátó egyházközségükbe. „A katonaság különleges missziói terület az egyház számára, ahová »beférkőzni« csak egyenruhában lehet. Itt is, mint mindenütt, Istentől kapott megbízás alapján kellett hirdetni az Igét, végezni a lelkigondozás, erkölcsi tanítás szolgálatát.”

25 éves püspöksége alatt nagyon sűrűn és szorgalmasan látogatta az egyes katonai alakulatokat, a hadtesteket, természetesen előzőleg meglevelezve és programot készítve, hogy hány napig akar ott lenni, mit akar ott csinálni, milyen előadásokat akar tartani. Beszédeiben a hazaszeretet, a magyarságszeretet és egyházszeretet tükröződött. Nem szorítkozott kizárólag a hadtest tisztjei, azok családjai részére vagy a honvédségnek a részére, mert igazi pásztori lélek volt. Sokszor a tiszteknek a rokonsága után érdeklődött, a katonák közé elegyedett.³

Az 1920-as és '30-as években a m. kir. Honvédség rejtett szervezeti keretek közötti működése idején a katonalelkészek saját feladataik mellett mindig segítségére voltak a polgári gyülekezetek lelkipásztorainak, ugyanakkor a katonák lelkigondozásában mindig kiemelt szerepet vállaltak a kiegészítő lelkészek, amikor a helyőrséghez legközelebb eső református vagy evangélikus lelkész bekapcsolódott a katonaságon belüli lelkipásztori munkába. Csak így, együttműködve és kiegészítve egymást, voltak képesek a katonák vallási sokféleségének megfelelő és eredményes munka végzésére.

A m. kir. Honvédség Protestáns Tábori Püspökség megalapítását követően az istentiszteletek tartásán, az erkölcsi oktatáson, a családok és a külső helyőrségek meglátogatásán kívül rengeteg feladat adódott. A tábori lelkészek számára jelentős feladat volt a protestáns egyházkerület, illetve a helyi gyülekezetek megalapítása, ugyanis az elfogadott szabály értelmében „a tábori püspök egyházi és egyéb joghatósága kiterjedt valamennyi protestáns vallású katonai lelkészre, valamint a hivatásos és a tényleges katonákra, azok

³ Soltész Elemér.

feleségeire és az atyai hatalom alatt álló kiskorú gyermekeire”. A katonai egyházkerület megalakítására vonatkozóan a honvédelmi miniszter kiadta a 4826-Eln.-1925. számú rendeletét, amelyben (vegyesdandáronként egy-egy) összesen hét protestáns egyházköz-ség szervezését engedélyezte. A honvédelmi miniszter nemcsak engedélyezte, hanem a vegyesdandárok parancsnokai számára el is rendelte azok megszervezését. A gyülekezet tagjai önként vállalt évi adománnyal járultak hozzá a gyülekezet fenntartási költségeihez, lelkészüket a dandár lelkésze volt. A püspökség a tisztikar protestáns tagjaiból dandáronként presbitériumot is akart szerveztetni, gondnokkal és főgondnokkal. A m. kir. honvédelmi miniszter a m. kir. Honvédség protestáns vallású egyénei alkotta egyházszervezetének főgondnokául az 1926. január 1-jétől kezdődő három évre Soltész Elemér tábori püspök javaslatára vitéz nagymegyeri Raics Károly altábornagyot nevezte ki. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a református és evangélikus katonák alkotta és a vegyesdandárok székhelyén alapított protestáns egyházköz-ségek lényegében behálózták az egész országot.

A Református Egyetemes Konvent foglalkozott az engedélyezés egyoldalúságával, de úgy döntött, hogy nem emel kifogást a jelenlegi időszak ideiglenességére való tekintettel. A mindennapok során azonban ez a kezdeményezés sem az evangélikus, sem a református egyház részéről nem talált egyértelmű helyeslésre. A legelső ütközések az egyházi adó kérdésében merültek fel, amelyre Soltész Elemér a választ a Református Egyetemes Konvent egyet-értésével a következőképpen adta meg: *„a katonaszemélyek a tábori püspök joghatósága alatt állnak és ezért, valamint a szabály 9. pontja alapján a katonáknak egyébként sem kell egyházi adót fizetni. A katonák a polgári egyházköz-ségnek nem tagjai és így egyházi adóval nem róhatók meg*”. A katonai egyházköz-ségek szervezése az evangélikus egyház részéről sem talált egyértelmű helyeslésre. A dunántúli és a bányai egyházkerület püspökei élesen támadták a katonai egyházköz-ségeket. Nem voltak könnyű helyzetben a református és az evangélikus tábori lelkészek sem, mert náluk meg a lakóterületen lévő lelkészek tiltakoztak. Nehezítette a helyzetüket, amikor a miniszter úgy rendelkezett, hogy katonák polgári területen semmilyen egyházi tisztséget nem tölthetnek be. Ebben a témakörben éles vita bontakozott ki az evangélikus egyházzal, amelyre a honvédelmi miniszter igencsak kemény hangon reagált: *„Közlöm Méltóságoddal, hogy szintén szuverén jogom valamely rendelet megszerkesztése alkalmával azokat meghallgatni, akiket szükségesnek tartok. Soltész Elemér püspököt már csak azért sem vontam be, mert ez a rendelet a Szolgálati Szabályzat határozatain alapszik és ebbe a püspök úrnak beleszólása nincs.*” A honvédelmi miniszter azon rendelet alapján tiltotta meg a protestáns egyházak világi szervezeteiben való tisztség

2. kép Látogatás a Ludovikán az 1930-as években

vállalását, hogy katonák politikai szervezetnek nem lehetnek tagjai és nem politizálhatnak. A vita a miniszterelnökhöz is eljutott, ahol arra bírták rá mindkét felet, hogy „kölcsonós félreértés” címén az ügyet lezárják.

A református egyház részéről a szegedi és a debreceni egyházközségek éltek azzal a panasszal, hogy ez a lépés „egyházzsakadást” jelent, valamint jelentős anyagi veszteséget okoz a polgári egyházközségeknek, ugyanakkor ők mint polgári lelkészek kötelezve vannak a katonák lelki gondozásában részt venni. A levél írói azt kérték, hogy „a 167/1925 sz. konventi határozat helyeztessék sürgősen hatályon kívül és a katonai személyek tartozzanak a polgári egyházközséghez és ezáltal egyforma lesz a katonai és a polgári személy megítélése, az egyháztalagok testvéri együttműködése lehetővé válik”. Átiratukra Soltész Elemér válaszolt, 13 oldalon keresztül érvelt, cáfolt. Legfőbb érve az volt, hogy a rendelet nem sérti az egyházi önkormányzat jogait, sőt azzal összhangban áll a kifogásolt intézkedés. Kimondta, hogy a két protestáns egyház és a kormány megbízottjainak részéről szükség van egy újabb szervezeti javaslat elkészítésére, hiszen a jelenlegi szervezeti elképzelések és szabályzatok csak ideiglenesnek tekinthetők. Természetesnek tartotta a végleges szabályok zsinat által történő elfogadását és jóváhagyását. A törvénytervezet elkészítésének ügyében 1926. március 25-én tartották meg azt a megbeszélést, melyen az egyházközségek megszervezésére vonatkozó végrehajtási utasítás kidolgozását megkezdték. A munkát az ún. kilences bizottság végezte, melyben a református, az evangélikus egyház és a m. kir. HM részéről három-három fő vett részt. A kilences bizottság alapos munkát végzett. Tanulmányozta a német tábori püspökség szervezetét is, és az általuk készített törvénytervezetet 1930 májusában mindkét egyház részéről elfogadták, amely a református egyháznál 1933-ban, az evangélikus egyháznál 1937-ben emelkedett törvényerőre. Ettől kezdve a református és az evangélikus egyházak törvénykönyvei tartalmazták a katonalelkészlet fogalmát és feladatát.

A NEMZETKÖZI KATONAI ELLENŐRZÉS MEGSZÜNTE UTÁNI ÉVEK

A magyar kormánynak hosszas tárgyalások után sikerült elérni, hogy a Nagykövetek Tanácsa 1927. március 31-én megszüntette a Katonai Ellenőrző Bizottság munkáját. A közvetlen ellenőrzés megszüntetésével a Koronatanács 1927. december 23-án határozatot hozott a hadsereg fejlesztéséről, és arról, hogy megszüntetik a toborzást és bevezetik a sorozást. A hadsereg létszámát 62 550 főre tervezték emelni, aminek érdekében a m. kir. Honvédséget három ütemben – az 1928-as, az 1929-es és az 1930-as évben – átszervezték. A honvédség rejtett alakulatai visszakerültek a HM hatáskörébe, így a tábori püspökségek is. Ezt a lépést igazolja, hogy az 1928–29-es költségvetési évben a tábori lelkészlet ellátása már a HM Számvevőség 1. osztályához tartozott, az alakulatok tábori lelkészeiről pedig a vegyesdandárok parancsnokságainak gazdasági hivatalai gondoskodtak. A m. kir. HM 6304-Eln.1.-1928 számú iratának 1. számú melléklete részletesen megjelölte azokat a beosztási helyeket és rangosztályokat, ahova a tábori püspökségek tábori lelkészt állíthattak. A m. kir. Honvédség Protestáns Tábori Püspökségén (tábori püspök IV. rangosztályban, irodaigazgató V. rangosztályban, titkár VIII. rangosztályban) három beosztási hely volt. Ezenkívül a püspökségen négy, illetve két díjnokot, ún. segédszemélyzetet alkalmazhattak. A hét vegyesdandárnál a tábori lelkészek létszáma egy–három között változott. Létszámuk 17-ről – a háborúra készülődés közepette – fokozatosan 26 főre emelkedett. A m. kir. Honvédség által készített Szervi Határozvány rögzítette a katonalelkészek hadseregbéli jogállását, a szolgálati és az egyházi függőségi viszonyaikat – ezeket a következőképpen rögzítették: „tekintet nélkül szolgálati beosztásukra, felekezetük szerint különálló

összetes állományt képeznek”. Tehát a „sajátos kettős funkciójukat” olyan formában írta le, hogy katonai szolgálati és közigazgatási ügyekben a honvédelmi miniszternek, illetve a körletparancsnoknak vannak alárendelve, egyházi ügyekben pedig a katonai lelkészek közvetlenül a tábori püspöknek tartoznak felelősséggel.

A nemzetközi ellenőrzés megszűnése után készültek azok az intézkedések is, amelyek a nyilvános katonai ünnepek formáit is rendezték. Ezek sorába tartozott például a Hősök emlékűnepe, a koszorúzási ünnepségek rendjének kialakítása. Minden év májusának utolsó hétvégéjén koszorúztak a rákoskeresztúri temetőben, a Farkasréti temetőben, a rákoskeresztúri zsidó temetőben, valamint a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia előtti névtelen hősök emlékművénél.

Hasonló formában szervezték vitéz nagybányai Horthy Miklós (1868–1957) kormányzó születésnapjára is. A két tábori püspök is hivatalos volt erre a díszebédre. Az értesítés a következőképpen szólt: „*Legfelsőbb Hadurunk Nagybányai vitéz Horthy Miklós Kormányzó Úr Ő Főméltósága magas születésnapja alkalmából folyó évi június hó 18-án 13 órai kezdettel az Országos Tiszti Tudományos és Kaszinó Egyesület dísztermében díszebéd tartatik, melyre Nagyméltóságod, Nagyságod meghívatik. Egy teríték ára (itallal) kb. 8 pengő, melyből 4 pengőt a Honvédelmi Minisztérium fizet meg. Öltözet: tábori zubbony, fekete nadrág, az összes rendjelek feltűzendők.*” A vegyesdandároknál dolgozó református és evangélikus lelkészek gondosan figyeltek a helyőrség protestáns katonáinak felekezeti hovatartozására is. Munkájuk során igyekeztek figyelembe venni azt a kritikát is, hogy protestáns katona nincs, csak református vagy evangélikus, ezért ügyeltek a viszonyosság elvének betartására, a másik felekezethez tartozók egyházi szokásainak tiszteletben tartására. Panasz és sérelem ezen a területen alig volt. A legtöbb gondot az okozta, hogy a közös egyházszervezetnek nem voltak helyiségei a laktanyákban, így folyamatosan alkalmazkodni kellett a helyőrségben lévő református és evangélikus templomok rendjéhez. A m. kir. Honvédség Protestáns Tábori Püspökségéhez érkező panaszlevelek jelentős része arról szólt, hogy az egyre több helyőrség és a növekvő katonalétszám következtében a katonák ritkán találtak református vagy evangélikus tábori lelkésszel. A vasárnaponként kötelező templomlátogatásokkal kapcsolatban gyakorta sérelmeztek, hogy a parancsnokok a református vagy az evangélikus altiszt vezetésével küldték a katonákat a katolikus templomba, ugyanakkor előfordult ennek a fordítottja is. A parancsnokok számára gyakorta fontosabb volt annak a parancsnak a betartása, hogy vasárnap és ünnepnap a katonákat templomba kell vezényelni, mint annak számbavétele, hogy ki milyen vallású, és ennek megfelelően szervezni az istentiszteletek rendjét. Időközben kialakult a közös szertartás rendje, elkészültek a református és az evangélikus katonák számára a közös használatra szerkesztett énekeskönyvek. Ez a munka is rengeteg egyeztetést és türelmet igényelt. A protestáns tábori lelkészeti méltóan reprezentáló helyőrségi templom is lassan épült, pedig a tervek már 1927-ben elkészültek, azonban közadakozásból csak a háború végére készült el a Vas utcai helyőrségi templom. A templommal kapcsolatosan Soltész Elemér mindig büszkén emlegette, hogy állami és honvédségi pénzek nélkül sikerült megépíteni.

Minden hadsereg arculatához hozzátartozik annak eszmeisége, az a szellemi minőség, mely legalább annyira jellemző rá, mint a létszáma és a felszereltsége. Az első világháború után a társadalom szellemi életével megegyezően a honvédséget is a keresztyén nemzeti ideológia terjesztése és a katonák ennek szellemében történő nevelése jellemezte. A nevelés alapját a feltétlen engedelmesség, a parancs mindenképpen történő teljesítése, valamint a vallásosság, a vallás erkölcsi tételek elfogadása és alkalmazása képezte. A különböző katonai rendelkezések, a kiadott szabályzatok megfogalmazták a nemzeti érzés erősítésé-

nek fontosságát. Például az A-32.-a jelzetű Szolgálati Szabályzat 2. §-a is az istenfélelemről szól: „Az istenfélelem az erkölcsös életmód alapja és a kötelesség hű teljesítésére buzdít.” A szabályzat így folytatódik: „Tisztelni és ápolni kell azokat az elveket, melyek az embert kötelességének szigorú felfogására ösztönzik és az élet viszontagságai között támogatják, bátorságát élesztik, veszélyben megnyugvást, a bajban pedig vigaszt nyújtanak.” A szabályzat a becsületességet és az őszinteséget szintúgy kiemelte, mint a tulajdon tiszteletét, továbbá a bajtársi lopás, a szeszes italok mértéktelen élvezetének elítélésén túlmenően igen nagy hangsúlyt helyezett a kötelesség teljesítésére, a beosztott feltétlen engedelmisségére. A református és evangélikus tábori lelkészek számára a katonákkal való találkozásra alkalom kínálkozott a vasár- és ünnepnap ientiszteleteken, a vallás erkölcsi oktatásokon, valamint a nemzetvédelmi előadásokon. Nagy hangsúlyt helyeztek a magánbeszélgetésekre is. A Szolgálati Szabályzattól önkényesen eltérőket a tábori püspök figyelmeztette, de ugyanígy figyelmeztette a lelkészeket arra is, hogy az úrvacsorát csak azon katonák vehetik magukhoz, akik konfirmáltak.

A református és az evangélikus tábori lelkészek aktívan részt vettek a katonák vallás erkölcsi és hazafias nevelésében. „A kiképző homokra épít, a legjobb felkészültség kárba vész és mélyeséges űr fölött hangzik el a honvédeskü ott, ahol nincs meg a hitnek és az erkölcsnek a lélek mélyéig ható ereje. A hajthatatlan, szilárd meggyőződést és az eszményi célokért való szívós törekvést az erősen megalapozott hit szüli, a küzdelemhez szükséges testi és lelki erőt a hitben gyökerező, erkölcsös élet biztosítja... a lelkész tehát neveljen hitre, az erkölcsöt szilárdítsa és nemzetünk nagyvá tételét, annak öröklétét megalapozza.” A nevelés során mind a parancsnokok, mind a katonalelkészek szívesen elevenítették fel a múlt dicső tetteit, a katonahősöket. Az erkölcsi előadásokban is állandó és hangsúlyos szerepet kapott a jó magyar katona eszményképe. Szintén gyakran hangoztatott gondolat volt, hogy „a magyar nép ősi faji kifejezési formája a harc. Vallása ezer szállal fűződik a katonai és a harcos élethez. Az erkölcsi erők zömét a faji összetartozás, a katonai foglalkozással járó vitézség képezi... A harcias magyar nép Istene harcias Isten, a seregek ura, hadak vezére.” Szívesen nyúltak vissza a honfoglaló ősohöz, a harcot nyíltan és hősiiesen vállaló magyar katona alakjához. A múlt felidézése mellett nem kerülték meg az első világháború elvesztésének okait, a trianoni békediktátum okozta területvesztések igazságtalanságát sem.

A tiszték számára rendezett védelmi tanfolyamokon is gyakran hangoztatták, hogy az erkölcsi neveléshez tartozó elem az engedelmisség, azonban az csak akkor értékes, ha a feljebbvaló akaratának való engedelmisség – a fegyelem – párosul az önfegyelemmel. Ezzel szorosan összefügg, hogy „olyan emberekre van a nemzetnek szüksége, akik tudják, mi a feladatuk, értik és érzik a kötelességüket. A magyar nemzet életében eddig a hadsereg nem lehetett olyan nevelő, amilyennek lennie kell, és amilyen más népeknél, ugyanis eddig idegen test volt a nemzetben és a Monarchia idején nevelő hatása nem egyezett meg a magyar nemzet igényével, de most válhat igazi nemzetnevelővé.” Vallották, hogy a haza szeretete az erkölcsi nevelés legfontosabb része, mondhatni a gerince.

A nevelőmunka eredményességének kapcsán elengedhetetlen feltételnek tartották a helyes módszerek alkalmazását. A tábori lelkészek nagyon sok előadáson és tanfolyamon foglalkoztak a helyes nevelési módszerek megválasztásának lehetőségeivel. A tiszték képzése és a levanteoktatók felkészítése során is felhívták a figyelmet a fizikai és katonai oktatás, valamint az erkölcsi nevelés közti különbségre, arra, hogy „itt nem vezet eredményre a szüntelen gyakorlás, a kemény fellépés és az előírt foglalkozásokhoz való merev ragaszkodás. Fontos a közvetlenség és a bensőséges viszony”. A katonalelkészek a tisztéket is igyekeztek

megnyerni arra, hogy a nemzetvédelmi előadásokon nem a katonás órataratás, a szabályosság a fontos, hanem a nyílt és őszinte problémafeltárás.

Az 1930-as évek közepétől a létszámhiány enyhítésének szándékával a püspökség több alkalommal új tábori lelkészek felvételét hirdette meg. A lelkészek felvételénél érvényben maradt az a régi szabály, hogy a jelentkezettnak először egy év próbaszolgálatot kellett teljesítenie, és ha a katonai parancsnoka megfelelő minősítést adott, valamint a katonai és az egyházi vizsgáit sikeresen letette, akkor vették fel katonalelkésznek. A felvételnek volt még egy a szabályzatban nem szereplő kritériuma, mégpedig az, hogy üres beosztási helynek is kellett lennie. Így fordulhatott elő, hogy a lelkészek közül többen rendelkeztek ugyan sikeres felvétellel, azonban csak néhány év után kaptak beosztást. A lelkészi vizsga anyaga a következő volt: „1. katonai lelképásztorkodás; 2. ügyvitel; 3. szabályzatok és utasítások (A-19, A-20, A-32.a, A-37, A-7, A-42, A-57, G-10); 4. a m. kir. Honvédség szervezete; 5. a m. kir. Honvédség protestáns egyházi szervezete; 6. a püspökség intézkedései.” Az intézkedés további részei a bizottság összetételére, a vizsga alakosságára, az írásbeli és a szóbeli vizsga formáira és a minősítés rendjére vonatkoztak. Az alesperesi és az esperesi vizsgák hasonló szempontok szerint zajlottak. Újabb létszámemelésre a honvédelemről szóló 1939. II. tc. végrehajtására vonatkozó utasítás hatására és már a háborús előkészületek jegyében került sor, ugyanakkor megváltozott a lelkészjelöltek honvédelmi kötelezettsége is, így aki valamely bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezetnek már az újonccállítás idejében jelöltje volt, kérelmére a póttartalékba kellett helyezni és a kiképzése után póttartalékos lett.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ, LEKÉSZEK A FRONTON, HADIFOGSÁGBAN

Az 1938-as esztendő már a hadseregfejlesztés intenzív időszaka, és a március 5-én meghirdetett „Magyarország fegyverkezési programja” (győri program) az 1938. évi XX. tc. kibocsátásával törvényerőre emelkedett. A tényleges tábori lelkészek létszámának növelése mellett az 1939. évi honvédelmi törvény alapján megkezdődött a tartalékos tábori lelkészek kiválasztása és felkészítése. A Harcászati Szabályzatban – amelyet 1940-ben adtak ki – a tényleges és a tartalékos tábori lelkészek feladatait a következőképpen fogalmazták meg: „A tábori lelkészek parancsnokaikat a csapatok erkölcsi erejének fenntartásában támogatják. Istentisztelet megtartására, de egyéni vigaszra is a lelkész használjon fel minden alkalmat. A sebesülteknek és a betegeknek lelki megnyugvást nyújt, a hősi halottakat végtisztességben részesíti és a hátramaradottakkal is kapcsolatot tart fenn.” A szabályzat megfogalmazása is jelzi, hogy a tábori lelkészek számára az istentiszteletek tartása mellett kiemelt feladatként jelölték meg az egyéni lelkigondozást.

A tábori lelkészi tanfolyamokat a katonai kerületeknél szervezték, és a legtöbb helyen a két hónapos kiképzés után a jelentkezeteket tartalékos lelkész-főhadnagyként már „beosztásba is helyezték”. A tanfolyamokon a különböző felekezetek lelkészeit együtt és azonos követelmények alapján képezték; lényegében olyan összetételben hívták be őket, mint ahogy az ország felekezetiileg megoszlott, így ezek a kiképzések nagy ökumenikus találkozó is voltak. A visszaemlékezések szerint a leendő tábori lelkészek kiválogatásának legjellemzőbb szempontja az önkéntesség volt, a gyakorlatban talán még az életkornak volt szerepe. A Harcászati Szabályzat mellett a tényleges és a tartalékos tábori lelkészek tevékenységét részletesebben az A-19 jelzetű *Ideiglenes Szervi Határozványok és Szolgálati Utasítás a m. kir. Honvédség lelkészei számára* című dokumentum rögzítette.

A szervezeti felépítésben és a feladatokban lényegében nem történt változás, a tábori püspökségek jogai és kötelességei mellett a dokumentum a dandárlelkészek és a kórház-, valamint a nevelőintézeti lelkészek feladatait tartalmazta, ugyanakkor a tartalékos lelkészek jogairól és kötelességeiről külön nem tett említést. A halotti anyakönyvezés szabályait az A-20-a Szabályzat tartalmazta, és ekkor már rendszeresítésre került az „azonossági jegy”, amelyen a 10×10 négyzetből álló négyzethálón a népességnyilvántartó adatait lyukasztással jelölték, és a két alumíniumból készült lemez szolgált egyrészt a holttest azonosítására, másrészt a halotti anyakönyv kitöltéséhez igazoló jelként.

A tanfolyamokon az elméleti témák általában a következők voltak: „*Harcászati és Szolgálati Szabályzat, a Honvédelmi Törvény ismerete, a m. kir. Honvédség anyakönyvezési szabályai, ügyvitel, katonai szónoklattan, a levanteintézmény, a becsületügyi szabályok, kémelhárítás és hírszerzés, az egészségügyi szolgálat, tereptan, a fegyveres erők tagozódása.*” A résztvevők elmondása alapján az előadók a szabályzatok ismertetésére és azok számonkérésére helyezték a hangsúlyt, ugyanakkor a legnagyobb igénybevételt az alaki és a terepfoglalkozások jelentették. A legtöbb katonai kerületnél két héten keresztül rendes katonai alapkiképzést tartottak, zárt sorokban kellett végigmenetelni a városon, majd jöttek a szokásos katonai alaki foglalkozások, a jobbra-balra át és a kúszás feladatai. Délután jött az elméleti oktatás. A fegyverismeret inkább csak papíron létezett, a valóságban nem. Lövészet és lökiképzés sem volt, de volt, ahol lovagolni kellett. Amikor behívták a tartalékos tábori lelkészeket, és kikerültek a frontra, akkor oldalfegyverként egy pisztolyt kaptak, amit nem használtak.

Az első tanfolyamokon a hallgatók még azt hiányolták, hogy kevés ismeretanyagot kapnak a hadrakelt seregnél végezhető tevékenységről, és maguk a szervező- és vezető-tisztek sem mindig tudták, hogy mit csináljanak a leendő tábori lelkészekkel. Az öltözet meghatározása is sok gondot okozott, ugyanis az egyszerű zsávolruhán nem volt paroli, és „mivel nem rendes katonának számítottak”, ezért például derékszíjat sem kaphattak,

3. kép Tábori lelkész tanfolyam Székesfehérváron az 1940-es években

4. kép Fogadás a kassai vasútállomáson. Balról a harmadik Schulek Tibor evangélikus tábori lelkész (1942)

amiért az őrzetők gyakorta „leteremtették” őket. Később kaptak két sávot a ruhára (a zubbony ujjára), és az igazi változást az jelentette, amikor a tanfolyam elvégzése után megkapták a lelkész-főhadnagyi kinevezést. A háború idején szervezett tanfolyamokon azonban már nem volt gond az ismeretek hiánya, azokból volt bőven. A fronton szerzett tapasztalatok alapján vezették be például az egészségügyi ismeretek oktatását, ahol még az injekció beadását is elsajátíttatták.

A háború kezdetén – 1940-ben – kettéválasztották a katonai lelkigondozás feladatainak körét és annak szervezetét. A hátszági katonai egyházi szervezet közvetlenül a tábori püspök irányítása alatt maradt, a sereg fővezérségéhez viszont vezetőlelkészt neveztek ki, és alárendeltségébe utalták a hadrakelt sereg katonai lelkigondozását. A fővezérségnél először vezetőlelkészként Balikó Lajos főesperes rendelkezett a hadrakelt sereghöz beosztott protestáns lelkészekkel. Egymást váltva itt szolgált még vitéz bátorkeszi Kiss Sándor református és Schulek Tibor evangélikus főesperes is. A háború idején a tényleges tábori lelkészek rendszerint a hadtesteknél, hadosztályoknál teljesítettek szolgálatot, és tulajdonképpen egy hivatalt vezettek, ugyanis idejük nagy részét a kapott jelentésekkel való foglalkozás, valamint a halotti anyakönyvi kivonatok összegzése és a jelentések írása töltötte ki. Az ezredeknél tartalékos tábori lelkészek – többségében lelkész-főhadnagyi rendfokozatban – végezték a katonák lelkigondozását.

A Protestáns Tábori Püspökség kezdeményezésére 1941-ben egy unitárius tábori lelkészi beosztást szerveztek, amelynek betöltője szolgálati útjain kereste fel azokat az egységeket, amelyekben nagyobb számban szolgált unitárius vallású katonák. A gyakorlatban azonban ez a megoldás sem bizonyult teljesen sikeresnek, ugyanis 1943-ban az Unitárius Egyház az HM-hez intézett felterjesztésében azt sérelmezte, hogy „a Protestáns Egyházi Szervezet

nem beszél unitárius katonákról, az egyetlen unitárius tábori lelkész ritkán mehet kiszállásra, akkor sem oszthat úrvacsorát református és evangélikus katonáknak. Az arányszámuk szerint indokolt, hogy unitárius tábori püspök is legyen és önálló unitárius katonai egyházközség is szerveztessék Kolozsvárott”. A Protestáns Tábori Püspökség véleményezésre megkapta a beadványt, és válaszában leszögezte, hogy unitárius tábori lelkész rendszeresítésére az ő javaslata alapján került sor, továbbá kifejtette, hogy ha a kolozsvári állomáshelyű unitárius lelkész katonai egyházközség élén állna és lenne beosztott lelkésze, az nem lenne igazán előnyös, ugyanis a szétszórtan található unitárius katonák lelkigondozását akkor sem tudná jobban ellátni. Hasonló levelezések folytak a baptista katonák lelkigondozása kapcsán is.

A parancsnokok és a lelkészek kapcsolata eléggé változó volt. Volt, ahol a parancsnok teljesen szabad kezet adott a tábori lelkészeknek, de voltak olyanok is, akik szerették meghatározni a lelkészek feladatait. Általában azonban jó volt a kapcsolat a parancsnokokkal, amelyet talán a következő megfogalmazás fejez ki a legjobban: „A kapcsolat a tisztekkel jó volt, ha megkértem azt, hogy szeretnék itt vagy ott istentiszteletet tartani, szeretnék a katonákkal foglalkozni, százszázalékosan a rendelkezésemre álltak. Mindent magamnak kellett elintéznem. Tehát én beosztottam magamnak, és amikor állóharc volt, akkor századról századra mentem és minden századnak tartottam istentiszteletet.” A fronton a lelkészek többsége három–négy hónapig szolgált, ugyanis az akkori szabályok szerint az a tiszt, aki három hónapig hadművelési területen szolgált, már „háborús tapasztalattal” rendelkezett és megkapta a „Tűzkeresztység” kitüntetését. Ezen elv alapján a tartalékos és a tényleges lelkészek gyakorta váltották egymást. A valóságban azért a helyzet nem volt teljesen egységes: voltak, akik éveket szolgáltak le és olyanok is, akik az egész háborút és a hadifogságot is.

A fronton utazgatni kevésbé lehetett, mint az első világháborúban. A lelkészek részére is biztosítottak egy lovas kocsit és egy legényt. A katolikus és a protestáns tábori lelkészek többségében egymás közelében foglaltak szállást, egymás közt a feladatokat általában megosztották. A háború előrehaladtával kialakult, hogy a legtöbbet az egészségügyi oszlopoknál, valamint az ezred- és hadosztálysegedyhelyeknél tudnak tenni. A háború azon szakaszában, amikor már szinte naponként kellett új helyre települni, ami a sebesültekkel megrakott menetoszloppal és a közelben folyó harcok veszélyei közepette nem kis feladat volt, állandóan ott fenyegetett a bekerítés veszélye, a fogság réme. Ekkor istentiszteleteket alig lehetett tartani, és így a legnagyobb feladatot „a vonalból behozott sebesültek vigasztalása, az orvosoknak történő segítség és természetesen a temetések jelentették”⁴

A lelkészek számára kötelezően elő volt írva, hogy „naplót vezessenek és az alapján havi jelentést terjesszenek fel, mégpedig olyan formában, hogy a hadosztályhoz minden hónap 5-éig azok felérkezzenek”. A kötelezettségek sorába tartozott a tábori posta ellenőrzése. Ezt egyrészt azért tették, mert nagyon sok esetben a katonák helyett ők írtak levelet a családnak, másrésztől ezúton megismerhették a katonák és az otthon gondjait. A kiadott utasítás szerint ügyelniük kellett arra, hogy a tábori levelezőlapok katonai titkot ne sértsenek és csak magánjellegű híreket tartalmazzanak.

Amikor a tábori lelkész meglátogatott egy-egy ezredet, a parancsnokok mindig megkérdezték, hogy mit tapasztalt. Az érdeklődésük leginkább a legénység hangulatára irányult, olyan kérdésekkel nem foglalkoztak, hogy nincs élelem, nincs lőszer stb. A lelkészeket feladataikban a parancsnokok soha nem akadályozták, azonban mivel ők voltak a „legsza- badabb személyek”, gyakorta bízták meg őket olyan részfeladatokkal, melyeket csak tiszt

⁴ Lukács József tartalékos református tábori lelkész *Lelkészek a fronton* c. filmhez elmondott visszaemlékezése.

5. kép *Istentisztelet a fronton*

6. kép *A protestáns és katolikus tábori lelkészek a feladatokat egymás között gyakorolta megosztva végezték. Balra Székely Dezső református, jobbra Baksa Antal katolikus tábori lelkészek*

7. kép 1942 karácsonya a 21. ezred törzsénél. Bíró Sándor református tábori lelkész felvétele (jobb oldalon állók közül a második)

hajthatott végre. „Előfordult az, hogy minket, lelkészeket is úgy használtak, mint a többi tisztet. Például előre kellett vinni az ebédet a frontkatonáknak, akik az első vonalban voltak... amikor már vissza akartunk indulni, egy hatalmas pergőtűzet kaptak a katonáink, és egy csomó sebesült volt. Én vittem őket a kötözőhelyre. Igen ám, de azt mondták a kötözőhelyen, hogy visszavonulás van, nem tudják fogadni őket. Erre én erélyesen felleptem, azt mondtam, hadbíróság elé fogom önöket állítani, ha ezeket a sebesülteket azonnal át nem veszik. Erre átvették a sebesülteket.”

A háború eseményeinek változásai természetesen befolyásolták a katonalelkészek tevékenységi körét, életét is. A háború kezdetekor például az erdélyi és felvidéki bevonulás még „egy díszbevonulás” volt, ugyanakkor a délvidéki már „sok-sok nehézséggel” történt. A 2. magyar hadsereg esetében kezdetben az élet hasonlított az erdélyi és a felvidéki bevonulásra. A hadsereg ment előre, az ellenség nem volt a közelben, harcok és sebesültek alig voltak. Ami más volt, az a lakosság viszonya a magyar katonákhoz, „az orosz lakosság bennünket nem fogadott örömmel”. Gyakoriakká lettek a temetések, amelyek „fokozatosan természetes [eseményekké] váltak”. Az első időszakban még a hősöknek kijáró tisztelettel történtek a temetések, később erre már nem volt idő és energia. A doni áttörés után pedig már a halottak számbavételére sem volt mindig mód. A visszavonulás időszakának nehézségei közepette, amikor a lelkészeknek volt lehetőségük vigasztalni az összeomlott katonákat, tiszteket, a sebesülteket és a csonttá fagyott menekülőket, akkor azt megtették, pedig ők maguk is nehezen viselték el a történeteket. Erről a helyzetről a tábori püspöknek írt jelentésében Schulek Tibor, a 2. magyar hadsereg vezető protestáns lelkésze a következőket írta: „Az állandó visszavonulás ideje alatt a pásztorok pásztorolása volt a legfőbb feladat. A fölöttébb megrendült lelkek száma nagyobb, mint a látszat mutatta, különösen az intellektuális elemeknél.”

A református és az evangélikus lelkészek közül többen rendszeresen látogatták a munkaszolgálatosokat is. A Református Egyetemes Konvent „Jó Pásztor” missziói albizottsága engedélyt kért a protestáns vallású, de zsidó származású munkaszolgálatosok lelkigondozására, amire a HM azt válaszolta, hogy „*annak lehetősége megvan*”, és hozzátette, hogy „*e tekintetben eddig észrevétel vagy panasz nem merült fel*”. Ebben a témakörben a Protestáns Táborigazgatóság külön rendeletet adott ki, hogy „*a keresztyén vallású munkaszolgálatosok lelkigondozása a honvédek lelkigondozásával teljesen azonos módon történjék*”. Jány Gusztávnak, a 2. magyar hadsereg parancsnokának minden napiparancsában benne volt az, hogy „*minden munkaszolgálatos a Magyar Honvédség része*”. Ebből logikusan következett, hogy a protestáns táborigazgatóság is felkérésre igyekezett felkeresni ezeket a századokat, később a táborokat, és volt, ahol egy-egy levél eljuttatását segítették, más-
hol meg csak egyszerűen beszélgettek a munkaszolgálatosokkal. Bíró Sándor református lelkész-százados így emlékezett vissza erre: „*Egyszer temettem egy zsidó munkaszolgálatost, aknaszedés közben meghalt az is. Emlékszem rá, hogy kellett összeszednem régi hébertudásomat és olyan rabbit utánzó, lamentáló hangon mondtam héberül három vagy négy öreg zsoldárt, amíg ott álltak könnyes szemmel a nyomorúságosan öltözött munkaszolgálatosok, kereskedők, orvosok, iparosok. Emberek, akik belekerültek abba a kegyetlen szorításba, de ott számunkra barátok voltak.*”⁵ A frontot megjárt lelkészek önmagukról nyilatkozva a következőket emelték ki: úgy látják, hogy a szolgálatuknak volt értelme; a katonák igényelték a lelkész jelenlétét, és nem utolsósorban ők is rengeteget tanultak

8. kép A háború első idejében még a hősöknek kijáró tisztelettel történtek a temetések

⁵ Balikó Zoltán evangélikus lelkész-százados *Lelkészek a fronton* c. filmhez elmondott visszaemlékezése.

akkor emberségből és becsület dolgából. Tapasztalatuk szerint a helytállás és a hűség volt a két legfontosabb dolog, ugyanakkor nehéz volt megmagyarázni a katonáknak, hogy a hazájukon kívül harcolnak. „*Érdekes módon azt majdnem mindenki száz százalékban megértette volna, ha csak a határainkon kell harcolni. Szóval a haza és a család védelme itt jobban előjött, idegen földön ezt nem érezte senki.*”⁶

1944 márciusa, az ország német megszállása után felgyorsultak az események. A tartalékos tábori lelkészeket is nagyobb számban hívták be szolgálatra. A kinevezési okmányokból ettől kezdve a behívások nehezen követhetőek, és egyre többször megtörtént, hogy a már leszerelt lelkészeket újból behívták, a lelkészi tanfolyamot végzeteket pedig most már „válogatás nélkül” mozgósították. A katonalelkészek behívását ugyanis a katonai vezetés döntötte el, és amikor átszervezték a csapatokat vagy új alakulatokat állítottak fel, akkor mindig mozgósították a tábori lelkészeket is.

A háború kegyetlen törvényei közé tartozott, amikor a hadbíróság halálos ítéletet hozott. A lelkészi szabályzat értelmében ilyenkor a lelkésznek el kellett kísérnie utolsó útjára az elítéltet. A budapesti katonai kerület vezetőlelkészének volt a feladata a Margit körüti fogházban raboskodók lelkigondozása. A legnehezebb szolgálat volt ez. Mind a protestáns, mind a katolikus lelkészek rettegték attól, hogy megszólal a telefon, ugyanis ez azt is jelenthette, hogy kivégzéshez hívják őket. A kivégzések döntő többségének áldozata szökött katona vagy munkaszolgálatos volt. Időnként tisztet is kivégeztek parancs nem teljesítéséért vagy valamilyen mulasztás miatt keletkezett nagy veszteség miatt. A nyilas időkben a tényleges és a tartalékos lelkészeknek is le kellett tenni az esküt Szálásra, majd jött a „kiürítési és a felkoncolási parancs”. 1944. október 15-e után a tábori püspökségek élete is megváltozott. A két tábori püspökséget 1944. november elején Kőszegre helyezték, Soltész Elemér azonban Budapesten maradt, helyettesítésével vitéz bátorkeszi Kiss Sándor főesperest bízta meg, aki a Ludovika Akadémia hallgatóival akkor Körmenten tartózkodott. Szálasi honvédelmi minisztere és honvédségi főparancsnoka 1945. március 5-én kelt iratában tudomásulvétel végett értesítette a Református Egyetemes Konvent elnökségét, hogy új református tábori püspököt nevez ki, mert a tábori püspöki pozíció szerinte nyugdíjazás miatt üresedésben van. Ezt a javaslatát megküldte az Evangélikus Egyház elnökségéhez is. A Református Egyetemes Konvent elnöksége elutasította a lépést, „*mert államfő nem nevezhet ki magyar protestáns tábori püspököt az illetékes egyházak előzetes beleegyezése nélkül, különben is evangélikus lelkész következik a püspökségre*”.

Addig, amíg a legfelsőbb szinten a protestáns tábori püspök leváltásával foglalkoztak, a katonalelkészek egy része a budapesti harcokban részt vevő csapatoknál volt és igyekezett segítségére lenni az orvosoknak, a katonáknak, másik része nyugati irányban vonult vissza és a fogságba esés napi veszélyével nézett szembe. Nem volt ritka eset a következő: „*Akkor (1945. január 5–6.) az ezredgyűlésen 36-an voltunk. Megszűnt az ezred. Tréfásan úgy mondtam: állás nélküli tábori lelkész vagyok. Február első napjaiban jöttek hozzám, hogy »No Jóska, akkor megyünk!« A katolikus kolléga felvette a reverendát és egy nagy fekete kalapot, majd várt. Nekem akkor az volt az igém, hogy »Vigyázz a szolgálatra, melyre vállalkoztál az Úrban, hogy azt betöltsed.« (Kol 4,17) Ezt odafordítottam a többieknek, akik elolvasták, majd kérdezték: »Komolyan gondolod?« Mondtam: »komolyan«. Én ott vigasztaltam a sebesülteket, azt mondtam nekik, hogy bizzunk Istenben; nem vállalhattam, hogy ennek az igének a figyelmeztetése ellenére és fegyelme alatt elmenjek. Másodszor emberileg sem, hogy azt mondják: »volt ott egy kis tábori lelkész és nagy volt a hangja, de amikor*

⁶ Bartha Sándor református tábori lelkész *Lelkészek a fronton* c. filmhez elmondott visszaemlékezése.

úgy jött, akkor sürgősen otthagytok bennünket és meglógtok». Tehát így maradtam ott és kerültem fogságba.”⁷

A második világháború utolsó napjaiban a tényleges és a tartalékos tábori lelkészek együtt maradtak a katonáikkal, döntő többségükben nem hagyták el alakulataikat. Jelentős részük ekkor már hadifogolytáborban volt, és csak keveseknek sikerült hazakerülni vagy szabályosan leszerelni. A létszámokra vonatkozóan pontos adatok nem állnak rendelkezésre, valamint összemósódnak a tartalékos tábori lelkészek és a kitelepítésben érintett polgári lelkészek adatai, akiket a katonai nyilvántartás szintén számba vett. Ezek alapján „1946. április 12-én 198 evangélikus és református lelkész volt Németországban, Franciaországban és Ausztriában”, akik közül 66 főt említenek úgy, hogy „állítólag hazatért Magyarországra”.

Az utolsó napokban a nagy kérdés az volt, ki milyen hadifogságba kerül és el lehet-e kerülni a szovjet fogságot. Nem kevés esetben a tisztek elhagyták a katonákat, és a lelkész volt az egyetlen rangidős tiszt, aki össze tudta fogni őket. A katonák is keresték a lelkészt, mert így nagyobb esélyt láttak a „túlélésre”, ugyanis a parancsnok nélküli katonákat katonaszökevénynek minősítették, és a katonalelkészek gyorsabban szót értettek az angol, az amerikai, de még a szovjet parancsnokokkal is. Szükség volt a segítségre, mivel a hivatásos katonákon, azok családtagjain, valamint a legénységen kívül az általánosan elfogadott adatok szerint még 40 000 levante is volt a nyugati hadifogolytáborokban. A fiatalok lelkigondozása és a kétségbeesett helyzetükben való segítségnyújtás érdekében a tábori püspökségek felkérésére 20 katolikus és 20 protestáns lelkész indult a felkeresésükre.

Az ország határain kívüli alakulatok tartózkodási helyére 1945. január 9-én a m. kir. Honvédség németországi főfelügyelője küldte a római katolikus és a protestáns lelkészeket, hogy folytassák a tevékenységüket. Ezt a következőképpen indokolta: „A m. kir. Honvédség egy jó része nagy szövetségesünk és a Német Birodalom vendéglátását élvezi sok-sok ezer magyar polgári lakossal együtt, hogy lelkierejét és ütőképességét visszanyerve győzedelmes és minél hamarabb visszatérhessen hazájába.” Az utasítás további részeiben lényegében megismételte a katonalelkészek szabályzatokban előírt feladatait, melyhez a Fürstenwaldban székelő főfelügyelőhöz történő bejelentkezés kötelességét tette hozzá. Az intézkedésnek azonban már nem volt érzékelhető hatása, a lelkészek lényegében egyéni lelkiismeretük és belátásuk szerint tevékenykedtek tovább. A kapcsolattartás és a jelentések továbbítása szinte lehetetlen feladat volt.

A magyar katonák másik jelentős csoportja Brno környékén esett fogságba. A fogságba esés előtti napokban szinte egy versenyfutás volt azért, hogy valaki az angol vagy az amerikai csapatok fogságába essen. „Akkor tudtuk meg, hogy mi az a Jalta, amikor már azt hittük, hogy angol fogságba kerültünk, és ennek ellenére egyszer csak azt vettük észre, hogy az angolok nem jönnek tovább, és mi ott maradtunk a folyó egyik oldalán, a másikon meg az angolok. Mondták, ha már ott maradtatok, akkor szovjet zónában vagytok és oda is tartoztok.”⁸ A szovjet csapatok fogságába kerülteket azzal az ígérettel indították el Magyarország felé, hogy hazajöhetnek és itthon megkapják az okmányokat. A kíséret és az őrzés nem volt valami erős: „minket három-négy szlovák katona kísért egészen Pozsonyig. Senki nem akart megszökni, együtt nagyobb biztonságban éreztük magunkat, csak Pozsonyban vettük észre, hogy valami megváltozott, itt már hadifoglyok voltunk”. A csalódottság a katonák és a lelkészek számára egyaránt nagy volt. „Pozsonyban mindenki várta, ahogy ígérték, a szabadulásról kiállítandó igazolványt, azonban csalódnunk kellett. Pozsonyban

⁷ Lukács József tartalékos református tábori lelkész *Lelkészek a fronton* c. filmhez elmondott visszaemlékezése.

⁸ Kozma János református tábori lelkész *Lelkészek a fronton* c. filmhez elmondott visszaemlékezése.

már hadifogolyként kezeltek, és néhány hét után Magyarországon keresztül vittek Foksanyt át a szovjet lágerekbe.”⁹

A „nyugati hadifogságba” kerültek esetében szinte minden tábori lelkész azzal a kérdéssel találkozott először, hogy ő most katona vagy lelkész. Sem az angol, sem az amerikai katonák nem értették a „lelkész-főhadnagy” megnevezést. A visszakérdezés legtöbbször így hangzott: „Ön most lelkész vagy főhadnagy?” Mert, ha lelkész, akkor szabad és elhagyhatja a fogolytábort, ha nem, akkor ott bent a helye.¹⁰ Néhány nap, legkésőbb egy hét alatt az angol és az amerikai fogságban sikerült rendezni ezt a kérdést. Ettől kezdve a lelkésznek viszonylag szabad mozgása volt a táborban, kijárhatott a környékre. Erre a mozgásszabadságra szükség is volt. A hivatásos katonák közül nagyon sokan összeomlottak, ott voltak a családok, a nők, a gyerekek, és mindenki tele volt feszültséggel. A közvetlen életveszély megszűntével szinte elviselhetetlen terhet jelentett a büntetéstől való félelem, és mindenki azt kérdezte magától: „Mi lesz? Hazamenjek vagy ne?” *„Mindennaposak voltak a veszekedések, az indok nélküli vádaskodások. Ebben a helyzetben valakinek tenni kellett valamit és erre a feladatra a lelkészek vállalkoztak. Mert a napi élelem megvolt, fedél is volt mindenki felett, de azon túlmenően egész nap csak a »Mi lesz?« kérdésével foglalkozott mindenki.”¹¹* Ezért a tábori lelkészek legelőször is valami elfoglaltságot próbáltak szervezni. A legtöbb helyen gyerekek is voltak, részükre iskolát szerveztek, kialakították a tanrendet és tanórákat tartottak. A feleségek is bekapcsolódtak ebbe a munkába. A tanítói vagy tanári képesítéssel rendelkezők órákat tartottak, foglalkoztak a gyerekekkel.

Meg kellett birkóznia egy olyan problémával is, hogy a legénység és a tisztek közt ellenséges hangulat alakult ki. Az előbbieket a háborús megpróbáltatásokért, jelenlegi kilátástalan helyzetükért a tiszteket és azok közül is gyakran a jelen lévő volt parancsnokaikat okolták. De nem volt ritka a tisztek és azok családjai közti veszekedés sem. *„Közbe kellett járnom az angol táborparancsnoknál, hogy a tiszteket különítse el és a tiszt családotok máshol helyezze el.”¹²* Olyan intézkedésre is sor került, hogy a tisztek családjait a fogolytáboron kívül helyezték el, a tisztek pedig a hadifogolytáborban maradtak. A hadifogságba kerültek közt is voltak sportolók, művészek és nem utolsósorban a sportot és a zenét kedvelők. *„Szerveztünk focicsapatot és zenekart. A Budapest néven alakult zenekarunk még a klagenfurti rádióban is szerepelt.”*

A fogolytáborban a hazai hírek és rémhírek hatására mind többen keresték a Nyugatra történő távozás lehetőségét. *„Engem is megkerestek és ajánlottak egy kanadai lelkéshielyet, azonban én a hazajövetelt választottam. A háború alatt, még az ország határának átlépése előtt megígértem az egészségügyi oszlop katonáinak és a ránk bízott sebesülteknek, hogy hazahozom őket. Becsületszavamat adtam és 1946. augusztus 16-án az egészségügyi oszlop minden legényével és az angoloktól kapott röntgengéppel haza is jöttünk.”¹³* A nyugati hadifogságból 1946 második felében (többségében augusztus és november között) a hadifoglyok többsége hazajött, a tábori lelkészek szintén hazajöttek és a kötelező igazolóbizottsági meghallgatások után leszereltek, majd visszamentek eredeti lelkéshielyeikre. A szovjet hadifogságba kerülteket először Bajára, majd Szegedre vitték. Itt külön a legénységet, külön a tiszteket orvosi vizsgálatnak vetették alá, és a kondíciótól függően indították őket tovább. A katonalelkészeket a tisztek közé sorolták; igaz, az első időben gyakran kellett azért véde-

⁹ id. Harmati Béla evangélikus tábori lelkész Lelkészek a fronton c. filmhez elmondott visszaemlékezése.

¹⁰ Kéri Sándor tartalékos református tábori lelkész Lelkészek a fronton c. filmhez elmondott visszaemlékezése.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ Uo.

kezniük, mert a parolin lévő kereszt miatt nyilasnak nézték őket. A magyar tisztek jelentős része az uzmányi táborba került, ahol közel 2000 német, román, ukrán stb. hadifogoly volt. A visszaemlékezők szerint a tábori lelkészek száma elérte a 20-at. A hadifogolytáborban¹⁴ a tiszteknek nem kellett volna dolgozni, de a láger parancsnokainak a központilag kiadott munkatervet teljesíteni kellett, ezért mindent elkövettek, hogy a munkára rábírják a tiszteket is. Ennek leghatásosabb módja az étkezési norma csökkentése volt. A lelkészek is vállaltak fizikai munkát, a táborparancsnokság számára ők is tisztek voltak. Ettől függetlenül másként néztek rájuk és gyakorta bízták meg őket például a táboron belüli ellátás szervezésével, az élelem vételezésével, anyagok szétosztásával, vagy megengedték nekik a betegek gyengélkedőn történő meglátogatását, valamint a német és a magyar halottak eltemetését; illetve elnézték nekik, hogy barakkról barakkra járnak és beszélgetnek a fogolytársakkal. A lelkészek igyekeztek többet foglalkozni azokkal, akiken a kimerülés, az összeomlás jelei mutatkoztak, de a tisztársak is bizalommal voltak irántuk. Előfordult, hogy a lelkészt kérték fel szakácsnak, mert nagyon gyenge volt az ellátás, ugyanis a szakácsok kilopták az alapanyagokat. „*Páter, téged választunk meg szakácsnak, mert te pap vagy és nem lophatsz meg bennünket. Így lettem én a magyarok részéről a konyhai segéd, a szakács. Karácsonyra olyan kocsonyát főztem, hogy még a tábor parancsnokát is megvendégeltük belőle.*”¹⁵ A lelkészek többsége a hadifoglyok első csoportjaival 1947-ben jött haza. Számukra ekkor fejeződött be a háború.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A-19 Ideiglenes Szervi Határozványok és Szolgálati Utasítás az m. kir. Honvédség lelkészei számára. Pallas Részvénytársaság Nyomdája, Budapest, 1930.
- A-20-a. utasítás a tábori halotti anyakönyvezésről, 1913. Harcászati Szabályzat, III. rész, II. Fejezet, a m. kir. HM.42.300/eln.-1940.
- Dr. Aranyos Zoltán zsinati főtanácsos: *A katonai lelkigondozás újrakezdése*. Theologiai Szemle, 1999/1.
- A Református Zsinati Levéltár és az Evangélikus Levéltár 1921. június 7–9-i, illetve a november 10-i ülés jegyzőkönyvei.
- Berkó István (szerk.): *A magyar királyi honvédség története, 1868–1918*. M. kir. Hadtörténeti Levéltár, 1928.
- Bucsay Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon, 1521–1945*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985.
- Csizmadia Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.
- prof. Csohány János: *Magyar katonák reformáció utáni lelki gondozása*. 1994.
- prof. Csohány János: *A protestáns tábori lelkészet Magyarországon*. A Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központja, Budapest, 1994.
- Dr. Dezső László: *Bevezetés a katonai lelkigondozásba, I.* Pápa, 1941.
- Dr. Dezső László: *Bevezetés a katonai lelkigondozásba, II.* Budapest, 1998.
- Esze Tamás: *A magyar református egyház útja a reformációtól napjainkig*. Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, Budapest, 1960.

¹⁴ A Szovjetunióba szállított magyar állampolgárok internáló- vagy Gulag-táborba kerültek. A harmadik típus a hadifogolytábor volt, ahova elsősorban a harcok során elfogott vagy átállt katonákat vitték. Ezek a táborok a Vörös Hadsereg ellenőrzése alá tartoztak.

¹⁵ Lukács József tartalékos református tábori lelkész Lelkészek a fronton c. filmhez elmondott visszaemlékezése.

- Esze Tamás: *Tábori papok II. Rákóczi Ferenc hadseregében*. Egyháztörténet, 1943/1.
- Dr. Fejes Sándor: *Sebestyén Jenő, a tábori lelkész*. PEIL, 1915.
- Hadtörténelmi Levéltár, HM Elnökség iratai.
- Hadtörténelmi Levéltár és Könyvtár, Katonai Szolgálati Szabályzat, I. rész, A-32-a Szolgálati Szabályzat, 1931. A-16-c Utasítás a k. u. k. katonai lelkészei számára. A-19. Szolgálati Utasítás a m. kir. honvédlelkészek számára, 1914.
- Harsányi Gusztáv: *Töredékek egy református lelkész hányattott életéből*. Debrecen, 1926.
- HM Katonai Kollégium ülése, 1996. november 4-én. Előterjesztés a Tábori Lelkészi Szolgálat helyzetének áttekintéséről, a működést biztosító megállapodások és rendelkezés megvalósításának helyzetéről.
- Dr. Liptai Ervin (szerk.): *Magyarország hadtörténete, I–II. kötet*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1984.
- Mándoki Sándor magánnaplója. HL, TGy. 2269.
- Parlament Honvédelmi Bizottsága 1995. február 15-i ülésének jegyzőkönyve.
- Péteri Ferenc református lelkész háborús iratai. HL:TGY:II:756/Gy.
- Protestáns Szemle, 1930.
- Részlet Dr. Csohányi János: Magyar katonák reformáció utáni lelki gondozása című előadásából. MOVI Horizont Filmstúdió, Tábori lelkészek című dokumentumfilm, 1994.
- Simon Lajos karp. lelkész jegyzetei az 1943. évi budapesti tanfolyamról.
- Soltész Elemér iratai a családnál.
- S. Szabó József: *Protestantizmus Magyarországon*. Bethlen Gábor Szövetség, Budapest, 1928.
- Szalay Tamás: *A Tábori Lelkészi Szolgálat Protestáns Tábori Püspökség újjászervezése a rendszerváltás után*. In: Berta Tibor – Hautzinger Gyula – Holló József Ferenc (szerk.): *Közös küldetésben: Katona és lelkész az ember és a nemzet szolgálatában*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2017, 359–366.
- Dr. Szeberinyi János Mihály tábori superintendens: *A két protestáns hitfelekezet főderátója cs. és kir. hadseregben. Nyílt levél a magyarhoni főtisztelendő reformáta és ágostai hitvallású superintendenciáihoz*. Bécs, 1869.
- Szücs László: *Isten dicsősége és az emberek békessége érdekében dolgoznak*. Honvedelem.hu, 2009. 10. 16. <https://honvedelem.hu/hirek/honvedelmi-miniszter/isten-dicsosege-es-az-emberek-bekessege-erdekeben-dolgoznak.html>
- Thurnayné Schulek Vilma: *Édesapánk, Dr. Schulek Tibor*. Ordass Lajos Baráti Kör, Budapest, 2006.
- Újhelyi Péter: *Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig (1657–1780)*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1914.
- Dr. Varga A. József (szerk.): *Honvédelmi Minisztérium Tábori Lelkészi Szolgálat, 1994–2004*. A HM Tábori Lelkészi Szolgálat megalakulása 10. évfordulójára készült HM kiadvány. Honvédelmi Minisztérium, Budapest, 2004.
- Dr. Varga A. József: *Katonák – lelkészek – tábori lelkészek*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2010.
- Dr. Varga A. József: *Soltész Elemér altábornagy, protestáns tábori püspök*. Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 2000.
- Védelmi tanfolyam anyaga: Hadsereg és nemzet, Ht. ktár. 32562/1920.
- Zsilinszky Mihály: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve*. Franklin Társulat, Budapest, 1880.
- A Történelmi Dokumentumfilmek Kuratóriuma támogatta: *Lelkészek a fronton* című dokumentumfilm, 1996: Balikó Zoltán evangélikus lelkész-százados, Bíró Sándor református lelkész-százados, Kéri Sándor református, Kozma János református, id. Harmati Béla evangélikus, Barta Sándor református, Bachát István evangélikus, Lukács József református, id. Kendeh György evangélikus, Koren Emil evangélikus, Szerdahelyi Pál evangélikus, Szabó Béla református, Székely Dezső református, Takaró Zoltán református tábori lelkészek visszaemlékezései.